

марксизма-ленінізму, документів КПСС и Советского государства. – М. : Политиздат, 1977.

35. Декреты Советской власти. – М. : Гос. издат-во полит. лит., 1957. – Т. I.

36. ДАЧО. – Ф. Р-286. – Оп. 1. – Спр. 2.

37. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 2.

38. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 6.

39. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 1.

40. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 1.

41. Як більшовики розуміють волю віри // Херсонщина. – 1918. – 6 січня.

42. Наш рідний край : Хрестоматія з історії Черкащини / [упоряд.: А.І. Кузьмінський, Г.В. Суховершко, В.Я. Чудновський]. – К. : Молодь, 1995.

43. Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні / І. Майстренко. – Едмонтон: Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту, 1985.

В. В. Галатир

ЗАХОДИ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ІЗ ПОДОЛАННЯ РОЗРУХИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ У КВІТНІ – ГРУДНІ 1918 Р.

Висвітлено заходи місцевих адміністрацій щодо подолання кризи в галузі сільського господарства Правобережної України у період Гетьманату П. Скоропадського.

Ключові слова: Заходи, старости, сільське господарство, Правобережжя, П. Скоропадський.

In the article the measures of local administrations light up on overcoming of crisis in industry of agriculture of Right-bank Ukraine in a period Get'manatu of P. Skoropadskogo.

Key words: Measures, heads, agriculture, Pravoberezhzhyia, P. Skoropadskiy.

Однією із актуальних проблем на сучасному етапі державотворення є взаємодія органів влади і селянства, пошуки ефективної діяльності в сільському господарстві. Вирішення низки проблем у соціально-економічній сфері потребує вивчення здобутків та прорахунків, історичного досвіду процесу аграрних перетворень. Тому неабияке значення має аналіз діяльності місцевих органів влади для подолання кризи в галузі сільського господарства в добу Гетьманату П. Скоропадського.

Окреслена проблема не була предметом спеціального дослідження, проте окремі положення містяться в дослідженнях М. Рубача [1], Н. Ковальової [2], Г. Терели [3], В. Лозового [4] та ін. У зв'язку з цим метою пропонованої статті є розглянути заходи місцевих органів державної влади для подолання розрухи в сільському господарстві на Правобережжі в квітні – грудні 1918 р.

На початку травня 1918 р. відновився поділ України на губернії, повіти, волості. Відповідно до адміністративно-територіального устрою встановлювалася й структура органів влади. Законом «Про перейменування губернських і повітових комісарів і їх помічників» з 17 травня 1918 р. ці посадові особи перейменовувались на старост [5]. На місцях представниками влади були губернські, повітові старости, волосні старшини та сільські старости. Проте припинення функціонування уряду УНР утворило в Правобережній Україні на певний час «вакуум влади».

У Правобережній Україні виконувати владні функції, найперше доручили Волинському губернському старості. 4 травня 1918 р. ним став Д. Андро [6]. У Київській губернії на посаду губернського старости 9 травня 1918 р. призначили І. Чарторизького [7, 1-2]. З часом опозиція звинуватила його у неприхильності до українського національного руху. Відтак 30 серпня 1918 р. виконувачем обов'язків старости призначили генерала П. Андріанова [8, 1-2]. 19 травня в обов'язки Подільського губернського старости вступив С. Кисельов [9].

У повіті, нижчій ланці адміністративного устрою, діяли повітові старости. 8 травня 1918 р. призначили тимчасово виконувачів обов'язків повітових старост у Правобережній Україні: у Київській губернії – 12, в Подільській губернії – спочатку 7, а з 20 червня – 13, у Волинській губернії – 12 [10, 93]. У травні 1918 р. посади формувались поспіхом, широкого вибору з-поміж кандидатів не було і вони в процесі діяльності мали доводити свою відповідність займаним посадам. У волостях Правобережжя діяло 584 старшини [11, 149-150].

Складний державотворчий процес та непопулярні закони серед сільського населення спричинили розруху в сільському господарстві. Своім правом на урожай селяни вважали вкладену працю. За їх розумінням землевласник, який не працював, не повинен й отримувати прибутки. Відтак у волостях Правобережжя між селянами поширювалася думка не виходити на сільськогосподарські роботи, оскільки результати їх праці дістануться землевласникам. Пізніше вони взагалі почали масово знищувати посіви.

27 травня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила «Закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави» [12, 139]. Цей акт визначив право землевласників на урожай озимини, засіяної ними восени 1917 р. А урожай ярини, засіяної весною 1918 р., належав особам, які засіяли ці землі, тобто селянам. Однак вони мали повернути власникам господарські витрати, сплатити державні та земські податки. Та й урожай з полів, оброблених реманентом та засіяних насінням землевласника, належав останньому. Ця норма закону здавалася селянам особливо несправедливою. Селяни погоджувалися заплатити власнику орендну плату за умови, що вони зберуть урожай на землях економії і поділять його. Схожа ситуація сталася в с. Хотовиці Кременецького повіту Волинської губернії у володінні землевласника Ф. Фалинського [13, 131].

Селяни подекуди не давали обробляти поля землевласників найманим працівникам. У другій половині червня 1918 р. ще не розпочиналася оранка під озими. Міністерство внутрішніх справ зверталось до губернських і повітових старост із закликом вжити рішучих заходів до селян, щоб вони не чинили перешкод оранці, оповістити населення про державну вагу забезпечення продовольчих ресурсів і вимагати від землевласників та селян спільних зусиль у засіві полів. На це звернення місцеві адміністрації Правобережжя відповідали: «Оскільки оранка – справа державної ваги, необхідно видати урядове розпорядження про право місцевих органів влади примусово залучати селян до обробітку і засіву приватновласницьких полів за визначену плату» [14, 80].

Реакцією Ради Міністрів на загрозовий стан у сільському господарстві став виданий 8 липня 1918 р. «Тимчасовий закон про заходи боротьби з розрухою сільського господарства» [15, 143]. Він надавав право губернським земельним комісіям видавати постанови про примусове використання сільськогосподарського інвентарю тих власників, які не повною мірою використовували його у власних цілях, для проведення робіт у інших господарствах, примусово залучати селян до сільськогосподарських робіт та визначати норми оплати праці.

Згідно з цим законом, місцеві адміністрації Правобережжя видавали обов'язкові постанови, в яких зазначалось, що селяни, зруйнувавши приватновласницькі економії і не повернувши весь розграбований реманент, позбавили власників можливості обробляти поля і збирати з них урожай [16, 7]. Так, С. Кисельов постановою зобов'язав сільські громади, що брали участь у пограбуванні економії, провести всі сільськогосподарські роботи на полях землевласників за їх вимогою. У випадку неузгодженості між сторонами щодо оплати праці, її мала визначити комісія за головування волосного старшини. Винні у невиконанні постанови каралися штрафом у розмірі 3 тис. крб. і ув'язненням до 3 місяців [17, 85; 18, 36]. І. Чарторижський пропонував повітовим старостам у зв'язку з державною важливістю збору буряків, сіна, хліба, оранки вживати до населення примусові заходи з виконання відповідних робіт. Основні роботи мали бути виконані в двотижневий термін, плата мала визначитись спеціальною комісією, відповідальність на місцях покладалась на сільських старост. Населення, яке ігнорувало роботи, мало бути заарештоване і вислане на примусові роботи до Німеччини [19, 30]. Д. Андрю, попереджаючи населення, погрожував, що той, хто не виходитиме на сільськогосподарські роботи і вноситиме безлад у трудове життя, буде суворо покараний [20]. Повітових старост зобов'язував вжити відповідних заходів з обробітку землі, своєчасного збору хліба, сіна та щоб площа засіяних під озимину земель не була меншою, ніж в 1917 р. [21, 95].

Відповідно, після звернень губернських старост свої розпорядження почали видавати повітові. Кам'янець-Подільський повітовий староста наказував селянам розпочати оранку озимини, інакше, за його словами, урожай зменшиться більше ніж на половину, що загрожує населенню голодом. У селах, де маєтки були пограбовані, наказувалося збирати сходи і розподіляти відновлювальні роботи між учасниками грабунків. Селяни як головні винуватці економічної розрухи мали виконати ці роботи в найкоротші терміни. У Гайсинському повіті Подільської губернії селяни також мусили під страхом покарання обробляти поля землевласників. Спеціальна комісія у складі повітового старости, повітового коменданта, членів союзу землевласників та волосних старшин визначали плату «на робочі руки». Оскільки представників селян у цій комісії не було, за встановлену плату вони відмовлялись працювати. Ольгопільський повітовий староста зобов'язав селян розпочати збір урожаю, погрожуючи тим, хто агітуватиме проти сільськогосподарських робіт, військовим судом [22, 38, 52]. У липні 1918 р. Уманський повітовий староста пообіцяв селянам, що до сільських громад, які невчасно зберуть хліб, будуть

застосовані каральні заходи, а саме – «конфіскація худоби та зарахування в робітничі батальйони й депортації за межі України» [23, 65, 102].

Згодом для втілення наказів у життя вживалися суворіші заходи. У місця порушень надсилалися каральні загони для арешту злочинців [24, 171 зв.]. Житомирський повітовий староста І. Арндт 2 червня для придушення аграрних безпорядків виїхав до південної частини повіту із панцерником та загonom кінної міліції [25]. За найменших актів непокори до селян застосовувалася зброя, навіть гармати.

Впливали на селян й іноземні війська. Німецьке та австрійське командування, ігноруючи українську владу, поширювало у регіонах власні розпорядження. Так, команда 25 корпусу сповістила владу і населення Кам'яниччини, що схоплені за саботаж, знищення посівів та лісів будуть розстріляні на місці. Якщо злочинців не виявлять, то на найближчу місцевість накладуть контрибуцію на користь австрійської армії. Худобу, яка випасатиметься на посівах, реквізують для потреб австрійських збройних сил [26, 42, 55]. Німецький комендант Житомира Ендерс наказував обробити та засіяти всі поля (той, хто засіявав, мав і зібрати урожай), не допускати випасу тварин на полях. Недотримання наказу загрозувало суворими контрибуціями, арештами та виправними роботами до 5 років [27, 113].

Відтак у багатьох регіонах Правобережжя селяни взяли участь у зборі урожаю та сільськогосподарських роботах. Малоземельні й безземельні селяни все ж вийшли на поля, щоб хоч якось забезпечити своє існування. Вони боялися також жорстких репресій місцевої влади. До прикладу, у Васильківському повіті агітація не збирати поміщицьке зерно (хіба що третій сніп собі) успіху не мала [28, 145]. У Балтському повіті Подільської губернії сільськогосподарські роботи налагоджувались шляхом добровільної згоди працівників і власників [29, 95 зв.]. У губерніях Правобережжя бувало, що селяни не виходили в поле, не домовившись із землевласниками про умови роботи і платню (вони хотіли урожаєм, а власник пропонував грошима). Адміністративні органи констатували, що твердих цін на оплату праці не було. В окремих випадках хлібороби вимагали дуже високу оплату [30, 39, 41].

Таким чином, проблематичний державотворчий процес, непопулярні аграрні закони уряду спричинили кризу в сільському господарстві у квітні-грудні 1918 р. Щоб її подолати старости видавали розпорядження про примусову працю селян на землевласницьких угіддях. Подекуди застосовували більш жорсткі заходи. Вплив на селян мали і суворі розпорядження представників іноземних військ. Тому в регіонах Правобережжя попри протистояння селяни вийшли на збір урожаю та все ж долучилися до сільськогосподарських робіт. Проте ці заходи лише посилили конфронтацію між місцевими органами влади та селянами. Відтак уже в листопаді 1918 р. в Правобережній Україні розпочалася своєрідна «селянська війна». Розруха в сільському господарстві та реквізичійна політика німецького командування призвела до «катастрофічного становища» повітів, наближення голоду.

Т. Рубач М. А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции / М. А. Рубач. – К. : Изд-во АН УССР, 1957. – 457 с.

2. Ковальова Н. А. Українська Держава П. Скоропадського та селянство: протистояння на ґрунті аграрного питання / Н. А. Ковальова // *Борисфен*. – 1999. – № 5. – С. 19 – 20.
3. Терела Г. В. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського [Текст] : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Терела Галина Василівна ; Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2000. – 236 с.
4. Лозовий В. С. Селянські органи влади після гетьманського перевороту / В. С. Лозовий // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки* / [ред. кол. : В. С. Степанков та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Т. 21 : На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 283 – 293.
5. Закон про переіменування Губерніальних і Повітових Комісарів і їх помішників // *Державний вістник*. – 1918. – № 10. – 5 червня. – С. 3.
6. Розпорядженням Гетьмана України // *Волинь*. – 1918. – 5 травня. – С. 3.
7. Державний архів Київської області (далі – Держархів Київської області), ф. Р-2797, оп. 1, спр. 28, 2 арк.
8. Держархів Київської області, ф. Р-2797, оп. 1, спр. 29, 2 арк.
9. Назначение Подольского губернского старосты // *Слово Подоліи*. – 1918. – № 5. – 19 мая. – С. 3.
10. Галатир В. Становлення посад повітових старост на Правобережжі у період Гетьманату П. Скоропадського / В. Галатир // *Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції "Хмельниччина в контексті історії України", 21 вересня 2012 р.* / [ред. кол. : Баженов Л. В., Єсіюнін С. М. та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – С. 92-95.
11. Законодавча база процесу становлення місцевих органів державної влади доби Гетьманату П. Скоропадського: збірник документів та матеріалів / [упоряд. Галатир В. В., Олійник Ю. В.]. – Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2013. – 156 с.
12. Лозовий В. Продовольча політика П. Скоропадського і селянство / В. Лозовий // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : Історичні науки* / [ред. кол. : О. М. Завальнюк, А. Г. Філіпчук та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 136 – 149.
13. Борьба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 – декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов / [ред. кол. : А. Т. Бугаев, А. Н. Гаевский, С. Д. Пилькевич]. – Житомир : Облиздат, 1957. – 480 с.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф. 1793, оп. 1, спр. 153, 360 арк.
15. Лозовий В. Продовольча політика П. Скоропадського / В. Лозовий. – С. 136 – 149.
16. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 76, 342 арк.
17. Там само, ф. 1064, оп. 1, спр. 6, 268 арк.
18. Там само, ф. 1793, оп. 1, спр. 3, 39 арк.
19. Держархів Київської області, ф. 2794, оп. 1, спр. 1, 521 арк.
20. Об'ява сільському населенню Волинської губернії // *Вісник Волинського губерніяльного старости*. – 1918. – Ч. 28. – 18 липня. – С. 1.
21. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської області), ф. Р-1644, оп. 1, спр. 4, 318 арк.
22. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 10, 131 арк.
23. Губа П. І. Українське відродження : Спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917-1920 рр. / П. І. Губа. – Черкаси : ЧДТУ, 2002. – 203 с.
24. Держархів Київської області, ф. Р-2797, оп. 1, спр. 2, 178 арк.
25. Місцева хроніка // *Волинь*. – 1918. – № 117. – 2 червня. – С. 2.
26. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 62, 87 арк.
27. Держархів Житомирської області, ф. 2399, оп. 1, спр. 1, 461 арк.
28. Лозовий В. Продовольча політика П. Скоропадського ... / В. Лозовий. – С. 136 – 149.
29. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 76, 342 арк.
30. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 2, спр. 1, 52 арк.

ІДЕЯ «АГРАРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» У СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДУМЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ДИСКУСІЯ НА ІV З'ІЗДІ РСДРП

У статті висвітлено дискусію щодо проблеми «аграрної революції» на ІV з'їзді РСДРП у 1906 р. Охарактеризовано погляди В.І. Леніна, Г.В. Плеханова, С.О. Суворова на розвиток «селянської революції». Проаналізовано ставлення РСДРП до селянського руху, визначено міжфракційні суперечності в оцінці селянського руху та перспектив участі селянства в революційних подіях.

Ключові слова: аграрна програма, націоналізація, муніципалізація, розподіл землі, «аграрна революція», селянський рух.

The article covers the discussion as for «agrarian revolution» problem at the IV Congress of RSDWP in 1906. It characterizes the opinion of V.I. Lenin, G.V. Plekhanov and S.O. Suvorov as for «agrarian revolution» development. It also analyses RSDWP attitude to agrarian movement and describes interfractions' contradictions as for assessment of agrarian movement and prospects of peasantry participation in revolutionary activities.

Key words: agrarian program, nationalization, municipalization, allotting, «agrarian revolution», agrarian movement.

Розгортання революції та селянського руху в другій половині 1905 – на початку 1906 рр. змусили РСДРП приступити до обговорення нової аграрної програми. Її ухвалення відбувалося на ІV з'їзді РСДРП і однією зі складових дискусій з аграрного питання стала теорія «аграрної революції». Ідея «селянської революції» вперше в контексті початку ХХ ст. прозвучала на ІІ з'їзді РСДРП, автором цього поняття вважається Г. Плеханов [1, 129]. Його погляди знайшли підтримку серед членів РСДРП та подальше обґрунтування в працях В. Леніна, який розробив власну концепцію «аграрної селянської революції».

Обговорення аграрної програми на ІV з'їзді РСДРП отримало детальне, але однобичне висвітлення в історичній літературі. Однією з перших публікацій, присвячених діяльності ІV з'їзду партії, стала стаття О. Варенцової: автором відтворено загальну картину дискусії з аграрного питання, виділено основні програми, переважну увагу приділено характеристиці позицій В. Леніна та Г. Плеханова [2]. Еволюції поглядів безпосередньо В. Леніна з аграрного питання присвячено статтю В. Бистрих [3]. На погляд автора, саме революція 1905–1907 рр. змусила В. Леніна змінити підходити до ідеї «аграрної революції»: якщо раніше він вважав її лише частиною буржуазної революції, то нині – основою революції, національною особливістю цієї революції [3, 25, 31].

Радянська історична наука дискусію з аграрного питання на ІV з'їзді РСДРП, розкриваючи основний зміст всіх аграрних проектів, подавала в контексті критики небільшовицьких аграрних програм [4, 178–186]. Поза увагою дослідників залишалася широке коло проблем селянства, які обговорювалися делегатами з'їзду, зокрема й ідея «аграрної революції».

Оскільки позиції основних доповідачів з аграрного питання досить детально розкриті в історичній літературі, автор публікації обмежиться характеристикою дискусії щодо проблеми «аграрної